

Andrzej Piasecki

"Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989",
Ryszard Michalak, Zielona Góra 2014
: [recenzja]

Polityka i Społeczeństwo nr 3 (12), 156-158

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Piasecki*

**Ryszard Michalak: *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*,
Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego,
Zielona Góra 2014, 450 ss.**

Książka dotyczy szczegółowego sektora polityki publicznej państwa polskiego, tj. polityki wyznaniowej wobec mniejszości religijnych, w cezurach wyznaczonych przez rozpoczęcie pracy Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej (czerwiec 1945 r.) oraz przyjęcie ustawy sejmowej „O gwarancjach wolności sumienia i wyznania” i nowelizację Konstytucji (maj–grudzień 1989 r.). Pomimo historycznych cezur praca nie ma charakteru historycznego opisu. Jest to oryginalne i pionierskie studium o charakterze interdyscyplinarnym, mieszczące się przede wszystkim w obszarze nauk społecznych, w dyscyplinie nauk o polityce i w specjalności – polityki publicznej. Jednocześnie praca znajduje swoje umiejscowienie w subdyscyplinie postulowanej – politologii religii, a w szczególności w jej kluczowym kierunku badawczym: stanowiska aktorów politycznych wobec religii i organizacji religijnych.

Praca składa się ze wstępu (tu zawarte zostały kwestie metodologiczne i terminologiczne), ośmiu rozdziałów, zakończenia i epilogu. Struktura ma układ problemowy, wyznaczony – co jest w pełni trafnym zabiegiem – przez kryteria: charakteru polityki wyznaniowej (polityka likwidacyjna, polityka reglamentacyjna), jej uwarunkowań (kwestie ideologiczne, sprzeczności z polityką narodowościową, zależność od polityki zagranicznej i geopolitycznego umiejscowienia państwa polskiego), hierarchii spraw określonych przez decydentów politycznych (polityka pierwszego i drugiego planu) oraz szczegółowych rozwiązań (determinanty doktrynalne i teologiczne, propaganda propaństwowa i antyrzymskokatolicka). Podstawę źródłową stanowią przede wszystkim bogate archiwalia (m. in. materiały Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytu-

* Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie im. Komisji Edukacji Narodowej, ul. Podchorążych 2/234, 30-084 Kraków, e-mail: akapit@op.pl

tu Pamięci Narodowej i pięciu archiwów regionalnych) oraz prasa (ponad czterdzieści tytułów) – tak proveniencji państwowej, jak i konfesyjnej. Ich analiza przeprowadzona została na wysokim poziomie, odpowiadającym politologicznym standardom krytyki źródeł. Autor wykazał bogatą literaturę przedmiotu (polską, anglo- i niemieckojęzyczną) autorstwa historyków, politologów, prawników, geografów, religioznawców, socjologów i teologów. Odniesienia autora do tych prac mają często charakter polemiczny, co jest dodatkowym walorem pracy. Badania przeprowadzone zostały w oparciu o metody stosowane na gruncie wielu dyscyplin naukowych, a przede wszystkim: politologii (metoda analizy systemowej, metoda decyzyjna, analiza instytucjonalno-prawna, metoda ewaluacji jakościowej), politologii i historii (metoda komparatystyczna) oraz religioznawstwa (metoda fenomenologiczna). Innym atutem pracy jest jej język: przejrzysta i komunikatywna narracja pozostająca jednocześnie w zgodzie z naukową (specjalistyczną) terminologią. Do tej ostatniej wnosi zresztą Autor nowe elementy, jak choćby definicję „polityki wyznaniowej” czy też modelowe określenie relacji państwo – organizacje religijne jako „pozorowaną neutralność światopoglądową”. Autor poprawnie używa kategorii politologicznych, a jednocześnie unika kolokwializmów, zwrotów potocznych i publicystycznych. Odnotować trzeba także naukowy obiektywizm rozważań. Tej ostatniej ocenie nie przeczą wyraziste i kontrowersyjne niekiedy sądy – to dzięki nim możliwa będzie dyskusja i zapewne badania innych autorów nad kolejnymi obszarami polityki wyznaniowej.

Problemy, pytania badawcze i hipotezy sformułowane przez autora znajdują odzwierciedlenie w treści i podsumowaniu pracy. Główna teza rozprawy głosząca, iż polityka wyznaniowa w Polsce lat 1945–1989 wobec mniejszości religijnych była polityką „intencjonalnie i koncepcyjnie likwidacyjną, a w praktyce selektywnie likwidacyjną i przeważnie reglamentacyjną”, została w przekonujący (rzetelny i logiczny) sposób udowodniona. Intencją i strategicznym celem władz partyjno-państwowych była – jak dowodzi Ryszard Michalak – likwidacja wszystkich organizacji religijnych i całkowity zanik życia religijnego. Polityka selektywnie likwidacyjna oznaczała konsekwentnie represyjne działania wobec dwóch związków wyznaniowych w latach 1945–1989 i wobec czterech innych w latach 1945–1956. Polityką reglamentacyjną przez cały okres Polski Ludowej objęta była większość związków wyznaniowych. Po 1956 r. dołączyły do tego grona cztery uprzednio przeznaczone do likwidacji. Głównym środkiem wiodącym do osiągnięcia celów polityki wyznaniowej wobec mniejszości religijnych była obsada kierowniczych stanowisk w związkach wyznaniowych, a podstawowym przeznacze-

niem organizacji religijnych stało się ich propagandowe zaangażowanie o charakterze propaństwowym (w wymiarze krajowym i międzynarodowym) i antyrzymskokatolickim. Autor zwraca również uwagę czytelnika na to, jak częstą metodą wykorzystywaną przez decydentów było antagonizowanie podmiotów (*divide et impera*) w obrębie związków wyznaniowych nierzymskokatolickich (szczególnie w relacjach: prawosławni – grekokatolicy, luteranie – metodyści, świadkowie Jehowy – badacze Pisma Świętego i epifaniści). Odnosząc się do kwestii analizy systemowej i decyzyjnej, skutecznie dowodzi autor (wbrew innym obiegowym opiniom), że najważniejszym ośrodkiem polityki wyznaniowej wobec wyznań mniejszościowych był Urząd do Spraw Wyznań. Poziom dogłębnej inwigilacji życia religijnego przez ośrodki władzy zobrazował Ryszard Michalak nie tylko w oparciu o egzemplifikacje największych kościołów nierzymskokatolickich. Przykładami były dla autora także sprawy dotyczące wspólnot religijnych „drugiego planu” (m. in.: muzułmanie, darbyści, neoiringianie, „prostacy”, mormoni, starokatolicy i staroobrzędowcy).

W książce znajdujemy wiele fragmentów, które mogą stanowić zapowiedź dalszych badań. Np. opisując badania składające się na istotę politologii religii, Autor zapewne jeszcze rozwinie kwestie „polityki jako wyrazu religijności” (badanie zależności pomiędzy postawą polityczną a daną formacją pobożnościową) oraz „upolitycznienia religii i ureligijnienia polityki”.

Podsumowując, uważam, że rozprawa autorstwa Ryszarda Michalka stanowi oryginalne, nowatorskie i cenne rozwiązanie problemu naukowego, odsłaniające w perspektywie interdyscyplinarnej zawile mechanizmy polityki wyznaniowej państwa polskiego w latach 1945–1989. Sam autor (doktor historii, autor kilkudziesięciu publikacji z zakresu najnowszej historii Polski, dziejów religii, mniejszości wyznaniowych) jawi się jako dojrzały badacz, który konsekwentnie przez wiele lat poznawał szczegółowe zagadnienia tematyczne, doskonalił warsztat badawczy i pisarski, a w efekcie tego przedłożył czytelnikowi wartościowe dzieło. Praca z pewnością spotka się z dużym zainteresowaniem badaczy tytułowego zagadnienia, przedstawicieli mniejszości religijnych oraz osób czynnie zajmujących się polityką publiczną. Chociaż książka traktuje o polskiej problematyce, to jednak załączenie tłumaczenia głównych tez na język angielski stworzy szansę zaadresowania jej do zagranicznego odbiorcy, gdzie na gruncie politologii występuje wyraźny renesans badań nad kwestiami religijnymi.